

Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ)

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2022

ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ, 1918-1919*

Το άρθρο αυτό θα αναφερθεί σε μία ανθρωπιστική/φιλανθρωπική δράση του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, συνεπικουρούμενη από μέλη αμερικανικών μη κυβερνητικών οργανώσεων, κυρίως της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα¹. Η δράση αυτή αναλήφθηκε στην Ανατολική Μακεδονία από τα τέλη του 1918 έως τα μέσα του 1919 και αφορούσε την παροχή τροφής και ρουχισμού καθώς και την αποτροπή ενός φονικού λιμού, την παλιννόστηση των «ομήρων», ανδρών και γυναικών, που είχαν εκτοπιστεί κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής του 1916-18, και την καταπολέμηση της επιδημίας τύφου που είχε ξεσπάσει στην περιοχή. Αντίστοιχη βοήθεια πάντως προσέφεραν και οι Βρετανοί, ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος κατέβαλε μια υπερπροσπάθεια για την προστασία και επιβίωση των κατοίκων της περιοχής². Η αποτύπωση της κατάστασης στην μόλις

* Ανακοίνωση στο 1^ο Συνέδριο «Ιστορία της Διοίκησης και των Θεσμών των Σερρών 1870-1936 (Σέρρες, 10-12 Μαΐου 2013), τα πρακτικά του οποίου δεν έχουν εκδοθεί.

1. Για την ιστορία της ASCSA, βλ. Louis E. Lord, *A History of the American School of Classical Studies at Athens, 1882-1942* (Boston: Harvard University Press και ASCSA, 1947). Για την αμερικανική ανθρωπιστική δράση, Dimitra Giannouli, «American Philanthropy in Action: the American Red Cross in Greece, 1918-1923», *East European Politics and Societies*, 10 (1996), σσ. 108-13. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού ζητήματος: Δοξάτο Δράμας, 1912-1946* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2014), κεφάλαιο 3. Νίκος Μισολίδης, «Το έργο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού στην Ανατολική Μακεδονία (1918-1919)» στο Δήμητρα Πατρωνίδου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της: ιστορία και πολιτισμός. Πρακτικά 5^{ης} επιστημονικής συνάντησης. Η Δράμα και η περιοχή της κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: ενσωμάτωση, δεύτερη κατοχή, ανασυγκρότηση* (Δράμα: ΔΕΚΠΟΤΑ, 2020), σσ. 269-292. Βλ. ειδικότερα για τη δράση των στελεχών της ASCSA στην Ανατολική Μακεδονία το 1918-19, Jack L. Davis, «The American School of Classical Studies and the Politics of Volunteerism», *Hesperia*, 82 (2013), σσ. 15-48. Eleftheria Daleziou, «“Adjuster and Negotiator”: Bert Hodge Hill and the Greek Refugee Crisis, 1918-1928», *Hesperia*, 82 (2013), σσ. 49-65.

2. Για μια συνολική αποτίμηση, με αναφορά στις δράσεις των ελληνικών αρχών, βλ. Νίκος Ανδριώτης, «Πρακτικές και θεσμοί περίθαλψης και ανασυγκρότησης στην Ανατολική Μακεδονία (1918-1920), στο Πατρωνίδου και Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η*

απελευθερωμένη Ανατολική Μακεδονία, από αποστασιοποιημένους διεθνείς παρατηρητές, όπως ήταν οι Αμερικανοί εθελοντές του Ερυθρού Σταυρού, προσφέρει ένα εναλλακτικό υλικό μεγάλης αξίας, το οποίο είχε έως πρόσφατα μάλλον αγνοηθεί από την ιστορική έρευνα. Και όμως: οι σχετικές αναφορές του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού δημοσιεύθηκαν ήδη το 1919, ενώ στελέχη του παρασημοφορήθηκαν από το ελληνικό κράτος για τις υπηρεσίες που προσέφεραν³. Η συμβολή των ανθρώπων του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, το θάρρος τους και το μεζονος σημασίας ανθρωπιστικό έργο τους αναγνωρίστηκαν και από τη Διεθνή Διασυμμαχική Επιτροπή που ερευνήσε τις βουλγαρικές ακρότητες κατά τον πόλεμο:

Αφού περιγράψαμε τόσες φρικαλεότητες και αποτρόπαια εγκλήματα, είναι μια ανακούφιση για την Επιτροπή να εκφράσει τον θαυμασμό και τη συγκίνησή της για τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό του οποίου η αφοσίωση είναι πέραν παντός επαίνου. Το έργο του στην Ανατ. Μακεδονία υπήρξε εξόχως ευεργετικό και του οφείλεται η ευγνωμοσύνη όχι μόνον του ελληνικού λαού αλλά και ολόκληρης της ανθρωπότητας⁴.

Η ανάγκη για διεθνή παρέμβαση και βοήθεια

Η απελευθέρωση της Ανατολικής Μακεδονίας το φθινόπωρο του 1918 αποκάλυψε μια τραγική κατάσταση, καθώς οι Βούλγαροι είχαν κάνει μια συστηματική προσπάθεια εθνοκάθαρσης του τόπου στο σύνολό του (και όχι μεμονωμένες ωμότητες σε συγκεκριμένες πόλεις/οικισμούς, όπως το 1913). Σημειώθηκε μία τρομερή οικονομική αφαιμάξη και ολική ληηλασία της περιοχής. Ειδικά μετά την επανένωση της Ελλάδας και την έξοδό της στον πόλεμο, τον Ιούνιο του 1917, χιλιάδες Έλληνες Ανατολικομακεδόνες, κυρίως άνδρες μεταξύ 15 και 70 ετών, αλλά και ολόκληρες οικογένειες, εκτοπίστηκαν στην Βουλγαρία για αναγκαστική εργασία. Ο αριθμός τους υπολογίζεται σήμερα στις 36.000, από τους

Δράμα και η περιοχή της κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σσ. 253-268.

3. Lord, *A History of the American School of Classical Studies at Athens*, κεφάλαιο 4. Για την αναγνώριση των υπηρεσιών τους από τις ελληνικές αρχές, βλ. και Αθήνα, Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (στο ε-ξής ΥΔΙΑ), 1919/Γ109/1, Χαλκιάπουλος (Υποδιοίκηση Καβάλας) προς Κυβερνητική Αντιπροσωπεία, Δράμα, 22 Δεκεμβρίου 1918.

4. Διεθνής Διασυμμαχική Επιτροπή, «Ανακεφαλαίωση και συμπέρασμα», στο Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Αναφορές και ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής για τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που δεπράχθησαν από τα Βουλγαρικά στρατεύματα στην Ανατολική Μακεδονία κατά την κατοχή των περιοχών αυτών διαρκούντος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατά τα έτη 1916-1918*, τ. 1 (Καβάλα: Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, 2008), σ. 39.

οποίους οι μισοί δεν επέστρεψαν. Παράλληλα, σύμφωνα με τη Διεθνή Διασυμμαχική Επιτροπή, στην Ανατολική Μακεδονία κατοικούσαν το 1916 305.000 άνθρωποι, από τους οποίους 32.000 πέθαναν από την πείνα, από δολοφονικές ενέργειες και από ασθένειες που προκλήθηκαν από κακομεταχείριση. Και επειδή αυτά τα πράγματα δεν έρχονται μόνο τους, εμφανίστηκαν και κρούσματα εξανθηματικού τύφου, από το 1917, καθώς και μια νέα επιδημία τύφου από τις αρχές του 1919⁵.

Το στοιχείο, όμως, που καθιστούσε αναγκαία τη διεθνή ανθρωπιστική επέμβαση το 1918 ήταν άλλο: φεύγοντας από την περιοχή, οι βουλγαρικές δυνάμεις είχαν αφαιρέσει τη σοδειά, τους σπόρους, τα γεωργικά εργαλεία, τα αροτριώματα ζώα και τα οικόσιτα. Ένας αγροτικός πληθυσμός που στερείται αυτά τα πράγματα δεν έχει τρόπο επιβίωσης. Με άλλα λόγια, οι ελληνικές αρχές, όσο και οι Βρετανοί με ειδικές αποστολές και μέσω των ιδιωτικών διαύλων τους στην περιοχή, διαπίστωσαν με τρόπο ότι βρισκόνταν μπροστά στο ενδεχόμενο μιας νέας, ακόμη ευρύτερης, ανθρωπιστικής καταστροφής⁶. Παράλληλα, ο Αμερικανός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, Τζωρτζ Χόρτον, καθώς και οι αμερικανικές εταιρείες καπνού που δραστηριοποιούνταν στην Καβάλα επίσης έστειλαν επείγοντα μηνύματα για την ανάγκη βοήθειας⁷. Ενώπιον αυτής της απελπιστικής κατάστασης, το ελληνικό κράτος στις αρχές Νοεμβρίου απηύθυνε και επίσημο αίτημα για την δραστηριοποίηση του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού στην Ανατολική Μακεδονία⁸. Ο Αμερικανικός Ερυθρός

5. Βλ. για την γενικότερη εικόνα, Loukianos I. Hassiotis, «Forcible Relocation from Greek Macedonia during the First World War», και Xanthippi Kotzageorgi-Zymari, «The Greek Military Mission in Sofia, 1918-1920: Fields and Coordinates of Its Action», στο *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies και National Research Foundation «Eleftherios K. Venizelos», 2005), σσ. 295-308 και 367-390 αντίστοιχα. Βλ. επίσης, *Reports of the American Red Cross Commissions Upon Their Activities in Macedonia, Thrace, Bulgaria, the Aegean Islands and Greece* (New York: Oxford University Press, American Branch, 1919)· Samuel J. Walker, *The Typhus Epidemic in Eastern Macedonia* (Athens: Sakellarios, 1919)· Elizabeth Barker, *Macedonia: Its Place in Balkan Power Politics* (London: the Royal Institute of International Affairs, 1950), σ. 50· Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1964), σ. 41.

6. ΥΔΙΑ, 1918/Γ/109/1, Ρακτιβάν προς Βενιζέλο, 27 Σεπτεμβρίου, 2 και 5 Οκτωβρίου 1918. Βλ. επίσης ΥΔΙΑ, 1918, Γ/108,109, Κουντουριώτης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Σεπτεμβρίου, και Αδοσίδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Οκτωβρίου 1918. Για τις βρετανικές διαπιστώσεις βλ. London, The National Archives, FO 371/3158/167627, Commission Internationale de Ravitaillement προς Foreign Office, 5 Οκτωβρίου 1918, και FO προς πρεσβεία Αθηνών, 3 Οκτωβρίου 1918· FO 371/3159/174480, Granville προς Balfour, 6 Οκτωβρίου 1918· FO 371/3159/188264, Imperial Ottoman Bank προς Foreign Office, 18 Οκτωβρίου 1918.

7. *Reports of the American Red Cross Commissions*, σ. 11.

8. Μισολίδης, «Το έργο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού», σ. 275.

Σταυρός είχε υπάρξει αιχμή του δόρατος του αναδυόμενου αμερικανισμού διεθνισμού (σε αντίθεση με τις πάντοτε ισχυρές τάσεις για απομονωτισμό)⁹ και έτσι ανταποκρίθηκε αμέσως, στέλνοντας ανθρώπους και υλικά στην περιοχή.

Ας μείνουμε για λίγο στους επιστήμονες της Αμερικανικής Σχολής, δηλαδή ιδιώτες -όχι κρατικούς αξιωματούχους ή στελέχη του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού- που εθελοντικά κινητοποιήθηκαν. Τέσσερις από αυτούς υπηρέτησαν στην αποστολή του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού στην Μακεδονία: ο Έντουαρντ Καππς, καθηγητής Κλασικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Πρίνστον, ο Μπέρτ Χότζ Χιλλ, ο θρυλικός διευθυντής της Αμερικανικής Σχολής, ο Χένρυ Ντιούινγκ, καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας, και ο Καρλ Μπλέγκεν, ειδικός της προϊστορικής αρχαιολογίας, ο νεότερος και πιο προβεβλημένος. Ο Μπλέγκεν ήταν ο αρχαιολόγος που, στη μεταπολεμική εποχή, εντόπισε τα εννέα διαφορετικά στρώματα οικήσεων στην Τροία, ενώ διενήργησε ανασκαφές και στην Πύλο, στο Ανάκτορο του Νέστορα. Οι άνθρωποι αυτοί συγκαταλέγονταν μεταξύ των κορυφαίων επιστημόνων παγκοσμίως· θα μπορούσαν να συνεχίσουν τη δουλειά τους, και κανείς δεν θα τους έψεγε γι' αυτό. Και όμως, άφησαν τις ευκολίες και τις ασχολίες τους, για να προσφέρουν στην υπόθεση του ανθρωπισμού.

Οι Σέρρες βρέθηκαν κυρίως υπό την ευθύνη του Βρετανικού Ερυθρού Σταυρού και του Βρετανικού Εκστρατευτικού Σώματος (που έκανε και την πρώτη διάνοιξη της οδού Θεσσαλονίκης-Σερρών ώστε να μεταφερθούν εφόδια, καθώς οι σιδηροδρομικές γέφυρες στον Στρυμόνα είχαν καταστραφεί). Ωστόσο, σημαντική ήταν η συμβολή και των Αμερικανών, τόσο στην ίδια την πόλη όσο και στην περιοχή του Παγγαίου. Οι Αμερικανοί είχαν ως βάση τους την Καβάλα, την οποία ήξεραν καλύτερα, ως το λιμάνι από όπου οι αμερικανικές εταιρείες καπνού διενεργούσαν τις μεταφορές τους.

Οι πρώτες διαπιστώσεις και η επιστροφή των ομήρων

Μετά την άφιξή τους στην περιοχή, οι Αμερικανοί εθελοντές έμειναν έκπληκτοι από τις συνθήκες της ερήμωσης και της καταστροφής. Όπως σημείωνε, με ειδική μάλιστα αναφορά στην περιοχή των Σερρών, ο ταγματάρχης Οράτιος Ωκλεϋ, υπεύθυνος της αποστολής του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού στη Μακεδονία:

Ολόκληρες οικογένειες έχουν εξοντωθεί, και, όπως αναφέρεται και αλλού στην αναφορά αυτή, πολλοί από όσους επέστρεψαν είναι τόσο τσακισμένοι [broken] από τις στερήσεις και την κατανα-

9. Βλ. μεταξύ άλλων, Marian Moser Jones, *The American Red Cross from Clara Barton to the New Deal* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2013)

γκαστική εργασία, ώστε δεν θα μπορέσουν ποτέ να επιστρέψουν σε φυσιολογική κατάσταση και εργασίες για τη ζωή τους. [...] Οι Βούλγαροι είχαν αφήσει την ύπαιθρο γυμνή. Δεν ήταν απλή λεηλασία· ήταν μια προσχεδιασμένη απόπειρα να κάνουν τη γη μη κατοικήσιμη, παρά τον ισχυρισμό ότι οι κάτοικοι ήταν Βούλγαροι και η χώρα, από την εποχή του Συμεών, είχε διαρκώς αποτελέσει μέρος της Βουλγαρίας [...] Δεν είναι τρόπος του λέγειν -είναι πραγματικό γεγονός- ότι σε πολλές περιοχές δεν υπήρχαν έπιπλα στα σπίτια, γεωργικά εργαλεία, σπόρος ή ζώα εργασίας ή κατοικίδια¹⁰.

Η ειδική αναφορά στις Σέρρες δεν θα πρέπει να εκπλήσσει. Ενώ και η Καβάλα κατέβαλε βαρύ το τίμημα της δεύτερης βουλγαρικής κατοχής λόγω της παράκτιας θέσης της έναντι της Θάσου (την οποία έλεγχαν οι σύμμαχοι), λόγος για τον οποίο οι Βούλγαροι αντιμετώπισαν όλους τους Έλληνες Καβαλιώτες ως εχθρικό πληθυσμό, η περιοχή των Σερρών είχε ιδιαίτερος υποφέρει καθώς βρισκόταν επί του ενεργού Μακεδονικού μετώπου στον Στρυμόνα. Και στις Σέρρες, οι Έλληνες κάτοικοι αντιμετώπιστηκαν εξ αρχής ως δυνητικοί (ή και πραγματικοί) «πράκτορες» των συμμάχων -που βρίσκονταν κυριολεκτικά δίπλα με μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις- και πάντως ως εχθρικός πληθυσμός που έπρεπε να «σπάσει» ή να εξαναγκαστεί σε αποχώρηση. Άλλωστε η δήμευση του 1916-1918 ερχόταν να προστεθεί στην πρώτη -σχεδόν ολική- καταστροφή των Σερρών το 1913 από τον βουλγαρικό στρατό κατά τον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, λίγο πριν φθάσουν στην πόλη τα ελληνικά στρατεύματα. Ήταν η δεύτερη πληγή που καταφερόταν με ασύλληπτη σκληρότητα και στην πόλη και στην ευρύτερη περιοχή της.

Ενδεικτικά στοιχεία των απωλειών, καταστροφών και λεηλασιών συνέλεξε για τις Σέρρες αλλά και ειδικά για την περιοχή του Παγγαίου ο Καρλ Μπλέγκεν στα τέλη του 1918. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η περιοδεία του στο Παγγαίο έγινε πριν από την ολοκλήρωση της επιστροφής των ομήρων από τη Βουλγαρία, οπότε οι αριθμοί των αγνοουμένων κατά πάσα πιθανότητα είναι μικρότεροι από αυτούς που κατέγραψε. Ο Μπλέγκεν κατέγραψε ότι ο πληθυσμός των Σερρών ήταν πριν από την εισβολή 24.000 άτομα, και κατά την απελευθέρωση 5.000, ενώ 388 παιδιά ήταν ορφανά από πατέρα και μητέρα. Για τα χωριά της Ζηλιάχοβας (Νέας Ζίχνης), με πληθυσμό 8.500 άτομα, σημείωσε ότι ήταν «σε πολύ άσχημη κατάσταση». Π.χ., στην «Χορβίστα» (Χοροβίστα/ Άγιος Χριστόφορος) 300 άνδρες εκτοπίστηκαν στη Βουλγαρία και 50 πέθαναν. Η Ζηλιάχοβα είχε, το 1916, 6.000 πρόβατα και της είχαν απο-

10. Oakley προς Capps, 28 Μαγτίου 1919, στο Edward Capps, Horace S. Oakley, Henry B. Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia* (Athens: Sakellarios, 1919), σσ. 36-38.

μείνει 400, περίπου 1.000 βοοειδή (είχαν απομείνει 60) και 1.000 «άλογα κ.λπ.» (δηλαδή επίσης, μουλάρια και γαϊδάρους), από τα οποία απέμεναν 30 ή 40. Στη Βιτάστα, με πληθυσμό 1.250 κατοίκων, 216 εκτοπιστήκαν, 83 είχαν επιστρέψει και 69 αγνοούνταν· 180 άτομα είχαν πεθάνει από πείνα και την επιδημία τύφου του 1917· από τα 270 βοοειδή είχαν απομείνει 31 (και αυτά σε κακή κατάσταση), από τα 1.250 πρόβατα μόλις οκτώ και από τα 350 άλογα και μουλάρια 40, ενώ επίσης 47 οικίες και όλες οι αποθήκες είχαν καταστραφεί. Στην Αγγίστα, με πληθυσμό πριν την Κατοχή 440 ατόμων, 113 άνδρες είχαν εκτοπιστεί στη Βουλγαρία και 55-60 επέστρεψαν ενώ 15 πέθαναν και οι υπόλοιποι αγνοούνταν. Από τα 80 βοοειδή είχαν απομείνει 9, από τα 30 μουλάρια και 25 άλογα ένα μουλάρι και δύο άλογα, και από τα 237 πρόβατα υπήρχαν οκτώ. Στο Ροδολεΐβος, με 4.500 κατοίκους το 1916 (οι 400 Τούρκοι), είχαν απομείνει 3.000, ενώ από τα 660 οικήματα απέμεναν 450. 850 άνδρες και 60 οικογένειες είχαν εξαναγκαστεί να πάνε στη Βουλγαρία: από αυτούς 400 άνδρες και 10-12 οικογένειες είχαν επιστρέψει, 150 άτομα είχαν πεθάνει στη Βουλγαρία, και οι υπόλοιποι αγνοούνταν. Από τα 1.500 βοοειδή είχαν απομείνει 50, και από τα 30.000 πρόβατα και γίδια δεν είχε απομείνει κανένα. Στο Σέμαλτο (Μικρό Σούλι), απέμεναν μόλις τέσσερα από τα 270 οικήματα: από τους 1.050 κατοίκους είχαν μείνει 800, και 180 άνδρες είχαν εκτοπιστεί στη Βουλγαρία, από τους οποίους οι 70 είχαν διαπιστωθεί ως νεκροί και 65 είχαν επιστρέψει. Στο Κιούπκοϊ, των 500 οικογενειών, 600 άνδρες είχαν εκτοπιστεί και μόλις 150 είχαν έως τότε επιστρέψει, ενώ οι θάνατοι γυναικών και παιδιών μέσα στην κωμόπολη υπολογίζονταν σε περίπου 500¹¹.

Στο μεταξύ, και ενώ οι άνθρωποι του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού διερευνούσαν την κατάσταση στην ίδια την απελευθερωμένη περιοχή, εξελισσόταν μια παράλληλη προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την επιστροφή των Ελλήνων εκτοπισμένων («ομήρων») από τη Βουλγαρία, ανδρών και γυναικών. Οι Αμερικανοί εθελοντές διαπίστωναν ότι οι συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων ομήρων στα στρατόπεδα αναγκαστικής εργασίας στη Βουλγαρία ήταν τραγικές, ενώ ήταν συνήθεις οι περιπτώσεις τύφλωσης λόγω υποσιτισμού, καθώς και πνευμονίας και φυματίωσης. Παράλληλα, σημείωναν τις προσπάθειες των Βουλγάρων να αποτρέψουν την επιστροφή των ομήρων, συμπεριλαμβανομένων των δολοφονιών και βιασμών που γίνονταν κατά τη διαδικασία αυτή· υπήρξαν μάλιστα περιπτώσεις στις οποίες οι βουλγαρικές

11. Σημειώσεις, στο Ημερολόγιο Καρλ Μπλέγκεν, 6 Νοεμβρίου-3 Δεκεμβρίου 1918, <http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/blegen-red-cross-diary-1918>, έγινε πρόσβαση 30 Αυγούστου 2012. Βλ. επίσης τα ίδια σχεδόν στοιχεία σε αναφορά του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, στο *Reports of the American Red Cross Commissions*, σσ. 11-12.

αρχές είχαν αρνηθεί την παρουσία Ελλήνων ομήρων στην περιοχή τους, αλλά τους είχαν ανακαλύψει οι Αμερικανοί εθελοντές που δεν πίστευαν τέτοιες διαβεβαιώσεις¹². Σε πρώτη φάση, λοιπόν, έως τον Ιανουάριο του 1919, ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός υποστήριξε τη διαδικασία επιστροφής των εκτοπισμένων στη Βουλγαρία, διασφαλίζοντας την επιβίωση πολλών ταλαιπωρημένων ανθρώπων. Η κατάσταση των ευρεθέντων Ελλήνων ήταν τόσο κακή, ώστε, παρά την περιποίηση από τον Ερυθρό Σταυρό, «πολλοί πέθαναν πριν φθάσουν στις πατρίδες τους», ενώ συχνά οι εθελοντές, αντί να μερμινούν για τους ζώντες, έπρεπε «να σκάβουν τάφους για τους Έλληνες που πέθαναν από πείνα και αρρώστιες»¹³. Τέλος, οι εθελοντές τόνιζαν ότι τα πράγματα γίνονταν χειρότερα στο ψυχολογικό πεδίο: οι πρώην εκτοπισμένοι στη Βουλγαρία ήταν και τσακισμένοι όχι μόνον σωματικά αλλά και ψυχολογικά. Ενδεικτική είναι η ακόλουθη αναφορά του Απριλίου 1919:

Πέντε μήνες μετά την υπογραφή της ανακωχής, η κατάσταση των προσφύγων παντού στην Εγγύς Ανατολή παραμένει τρομακτική, παρά τα όσα έχουν γίνει για να ανακουφιστούν. Χιλιάδες είναι τυλιγμένοι με βρωμερά κουρέλια, χωρίς παπούτσια, και είναι όλοι εξουθενωμένοι από την έλλειψη τροφής, την έκθεση, την υπερκόπωση και την κακομεταχείριση. Φθάνουν κατά κύματα στους σταθμούς ανακούφισης του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, χωρίς να έχουν φάει ο,τιδήποτε για ημέρες. Γυναίκες φθάνουν στους σταθμούς με νεκρά βρέφη στην αγκαλιά τους. Νεαρά κορίτσια, που έχουν οδηγηθεί στην παραφροσύνη από τη μεταχείριση που έχουν υποστεί, είναι ένα συνηθισμένο θέαμα, ενώ τα παιδιά δεν είναι παρά απλοί ζώντες σκελετοί [...]

Αφού φθάσουν στα σημεία προώθησης, οι πρόσφυγες συνεχίζουν είτε με τα πόδια είτε με φορτηγά του στρατού για τα σπίτια τους, μόνον και μόνον για να βρουν τις κατοικίες που εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν κατεδαφισμένες [leveled to the ground]. Και εδώ παρατηρείται ένα από τα πιο θλιβερά χαρακτηριστικά της κατάστασης των παλιννοστούντων Ελλήνων θυμάτων της βουλγαρικής βαρβαρότητας, η τελείως κατεστραμμένη ψυχολογία τους [their utterly broken spirit]. Δεν παρουσιάζουν κανένα απολύτως ενδιαφέρον για τη ζωή και όπως φαίνεται δεν έχουν καμία απολύτως φιλοδοξία για το μέλλον. Δέχονται ο,τιδήποτε γίνεται για αυτούς με απάθεια και όλοι δείχνουν απέλπιδα παραίτηση¹⁴.

12. Βλ. επίσης, Μισολίδης, «Το έργο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού», σσ. 276-278.

13. *Reports of the American Red Cross Commissions*, σ. 5. Βλ. επίσης σ. 10.

14. *Reports of the American Red Cross Commissions*, σσ. 9-10.

Η δράση στην απελευθερωμένη περιοχή: αποτρέποντας τον λιμό, καταπολεμώντας τον τύφο

Η συμβολή του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού για την επιστροφή των Ελλήνων ομήρων υπήρξε καταλυτική, αλλά αποτέλεσε τη μία μόνον όψη της δράσης του. Παράλληλα, έπρεπε να δοθεί ανακούφιση στους ελληνικούς πληθυσμούς μέσα στην ίδια την Ανατολική Μακεδονία. Το φάσμα ενός φονικού λιμού ήταν τρομακτικά πειστικό, πόσο μάλλον επειδή, ενώ έλειπαν εντελώς τα τρόφιμα, το οδικό δίκτυο της περιοχής ήταν υπανάπτυκτο ή/και κατεστραμμένο, το σιδηροδρομικό δίκτυο είχε επίσης καταστραφεί, ενώ και το λιμάνι της Καβάλας ήταν, την εποχή εκείνη, ένα απλό αγκυροβόλιο, χωρίς επαρκείς εγκαταστάσεις, και δεν μπορούσε να υποστηρίξει με επάρκεια την επιχείρηση μεταφοράς τροφίμων. Απαιτήθηκε μια τιτάνια προσπάθεια για την εξασφάλισή τους, ενώ - στοιχείο ενδεικτικό της απελπιστικής κατάστασης - κρίσιμης σημασίας ήταν η διάθεση (και προς τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό) μεριδίων φαγητού από τον βρετανικό στρατό του Μακεδονικού μετώπου, που διέσωσαν πολύ κόσμο¹⁵.

Οι Αμερικανοί δόμησαν την δράση τους σε τέσσερις κατευθύνσεις: την διανομή ψωμιού· την παραγωγή ρούχων σε τοπικά εργαστήρια που εγκαθιστούσαν (τα λεγόμενα «ounvoirs»)· τη διανομή των ρούχων· και την δημόσια υγεία. Από αυτά, το πιο πειστικό ήταν το ψωμί, που θα καθόριζε και την άμεση επιβίωση του πληθυσμού: όλες οι πόλεις της περιοχής είχαν εγκαταστήσει δημοτικές κουζίνες για τη διατροφή των εξαθλιωμένων κατοίκων, αλλά η ποσότητα και η ποιότητα των τροφίμων δεν ήταν επαρκείς. Οι «bread lines» του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού προσέφεραν καλής ποιότητας ψωμί στον μέσο εξαθλιωμένο πολίτη. Επιπλέον, ειδικά στα χωριά (όπου δεν υπήρχαν δημοτικές κουζίνες) διανέμονταν επίσης όσπρια και κονσέρβες με γάλα. Παράλληλα, εξελισσόταν η συγκρότηση των ουνvoirs για την παραγωγή ρούχων. Το σερραϊκό ουνvoir απασχολούσε 25 γυναίκες, και 30.000 ρούχα διανεμήθηκαν συνολικά στην πόλη. Η διανομή τροφίμων στα χωριά των Σερρών βρισκόταν υπό τη διεύθυνση του υπολοχαγού Α. Κομπ και κατόπιν της Φλόρενς Στόουν, έως ότου και η ίδια χτυπήθηκε από την (νέα) επιδημία τύφου του 1919¹⁶. Στην πόλη των Σερρών, το κέντρο διανομής φαγητού και ενδυμάτων του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού εγκαταστάθηκε στο μεγαλύτερο τζαμί· διανέμονταν 4.000 μερίδες ημερησίως, ενώ σημα-

15. Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού*, κεφάλαιο 3· Μισολίδης, «Το έργο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού», σ. 278.

16. Oakley προς Capps, 28 Ματίου 1919, στο Capps, Oakley, Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia*, σσ. 46-55.

ντική αρωγή προσφέρθηκε και στον τομέα της ιατροφαρμακευτικής περιθάλψης, που συμπλήρωνε τις μεγάλες προσπάθειες του Υγειονομικού του Ελληνικού Στρατού. Συνολικά, από τα τέλη του 1918 έως τον Μάιο του 1919, στην περιοχή των Σερρών ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός διένειμε 428.057 μερίδες φαγητού, αριθμός στον οποίο δεν συμπεριλαμβάνεται η διανομή τροφίμων (κυρίως ρύζι και φασόλια) σε χωριά της περιοχής και σε ελληνικές τοπικές αρχές και ιδρύματα που τα προωθούσαν στους κατοίκους. Χωρίς αυτή την βοήθεια, ο πληθυσμός της περιοχής των Σερρών δεν θα είχε επιβιώσει¹⁷.

Το Παγγαίο ήταν μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς η περιοχή ουσιαστικά «υιοθετήθηκε» από τον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό, λόγω των αυξημένων αναγκών της. Με την ονομασία αυτή, οι Αμερικανοί περιέγραφαν το σύνολο των πλαγιών του βουνού -και από το βορρά και από τον νότο (δηλαδή στη σημερινή νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Καβάλας). Στις 21 Νοεμβρίου 1918 άρχισε η διανομή (κυρίως αλεύρου και κονβερτών), που έφταναν με αμάξια που σέρνονταν από βόδια, τα οποία είχε παραχωρήσει η ελληνική κυβέρνηση. Μέσα στο 1918, έγιναν τέσσερις διανομές: μοιράστηκαν 39.384 μερίδες φαγητού, 5.263 ρούχα και 228 κονβέρτες. Εξυπηρετείτο μια λίστα 3.550 ατόμων. Τον Ιανουάριο έγιναν άλλες τρεις διανομές, και η λίστα των εξυπηρετούμενων έφθασε τα 4.641 άτομα. Η διανομή στο Παγγαίο επεκτάθηκε μετά τα τέλη Ιανουαρίου (εγκαταστάθηκαν τρεις σταθμοί, στο Ροδολείβος στο βορρά, και στο Πράβι και τη Μουσθένη στον νότο), και καλύφθηκε το σύνολο των οικισμών. Εξυπηρετήθηκαν 57 χωριά και το 67% του ντόπιου πληθυσμού των 30.000 περίπου ατόμων. Οι διανομές γίνονταν πλέον καθημερινά, έξι ημέρες την εβδομάδα: δινόταν, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα, αλεύρι, ζάχαρη, φακές, σταφίδες ή γάλα. Προσφερόταν επίσης ιατρική βοήθεια, για την οποία οι κάτοικοι έδειχναν μεγάλη ευγνωμοσύνη. Με την άφιξη ραπτικών μηχανών στα τέλη Φεβρουαρίου, εργαστήρια παραγωγής ρούχων οργανώθηκαν στο Πράβι και στο Ροδολείβος, ενώ στη Μουσθένη έξι γυναίκες με δικές τους ραπτικές μηχανές προσφέρθηκαν εθελοντικά να εργαστούν¹⁸.

Μετά τα τέλη Μαρτίου, η έμφαση της αμερικανικής προσπάθειας μεταφέρθηκε από τις πόλεις (που αποκτούσαν έναν ικανοποιητικό εφο-

17. Μισολίδης, «Το έργο του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού», σσ. 282-283.

18. Ημερολόγιο Καρλ Μπλέγκεν, εγγραφή 3 Δεκεμβρίου 1918, στο <http://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/blegen-red-cross-diary-1918>, έγινε πρόσβαση 30 Αυγούστου 2012. Dewing, «The Early Stage», 1 Ιουνίου 1919, και Barry προς Dewing, «Pangeon Relief Activities», 26 Μαΐου 1919, στο G. C. Barry, *Relief Work among the Villages of Mount Pangeon* (Athens: Sakellarios, 1919), σ. 3-29. Βλ. και Oakley προς Capps, 28 Μαρτίου 1919, στο Capps, Oakley, Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia*, σσ. 46-55.

διασμό) στα χωριά και στην ύπαιθρο. Αν και οι αναστατώσεις υπήρξαν τεράστιες, τουλάχιστον έως τον Ιούνιο, οπότε ολοκληρώθηκε η προσπάθεια, υπήρχε μια νέα προοπτική:

Τα καπνοχώραφα που τώρα καλλιεργούνται θα παράσχουν κατά την τρέχουσα σοδειά πιθανόν μόνον το 60% της συνήθους ποσότητας καπνού. Σε κάθε πόλη και χωριό βρίσκονται κατεστραμμένα σπίτια, των οποίων οι λεπτοί τοίχοι, που στέκονται γυμνοί στον ουρανό, δείχνουν ότι ο πόλεμος έχει σαρώσει τη χώρα. Ωστόσο, το χορτάρι αρχίζει να μεγαλώνει μέσα από τους κατεστραμμένους τοίχους, και οι άνθρωποι επαναρχίζουν τις συνήθειες τους ασχολίες¹⁹.

Στο μεταξύ όμως ένα άλλο μαρτύριο εξελισσόταν. Κρούσματα τύφου είχαν εμφανιστεί στην περιοχή από το 1917, αλλά εξελίχθηκαν σε επιδημία στις αρχές του 1919 -όπως τόνιζε ο ταγματάρχης Σάμιουελ Ουώκερ του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, εν μέρει και λόγω της αγνόησης της ασθένειας από τις ελληνικές αρχές, που προώθησαν άρρωστους επαναπατριζόμενους ομήρους στα χωριά τους χωρίς να οργανώσουν έγκαιρα την καραντίνα. Η σχετική ηπιότητα της επιδημίας του 1919 στη Δράμα και στην Καβάλα πιθανόν να οφειλόταν στην ύπαρξη ανοσιών που είχαν αναπτυχθεί κατά την προηγούμενη έξαρση της ασθένειας το 1917-18. Στις Σέρρες όμως τα πράγματα ήταν χειρότερα. Σε συνολική εικόνα, στην Καβάλα, τη Δράμα, τις Σέρρες και το Δεμίρ-Χισάρ, σημειώθηκαν 1.318 κρούσματα τύφου, από τους οποίους πέθαναν 168²⁰.

Συμπεράσματα

Το άρθρο αυτό ομιλεί για τον θαυμάσιο εναλλακτικό ηρωισμό των ανθρώπων του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού και ειδικά της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών των Αθηνών, οι οποίοι άφησαν τις καριέρες τους, την ασφάλεια και την άνεσή τους, για να πέσουν, εθελοντικά, μέσα σε μία περιοχή κατεστραμμένη και πληττόμενη από την επιδημία του τύφου -είναι ενδεικτικό ότι ακόμη και μετά το ξέσπασμα της επιδημίας, ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός δεν απέσυρε την αποστολή του. Πέντε πλήγηκαν από τον τύφο, ένας πέθανε. Η συνεισφορά τούτη του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού δεν ήταν η τελευταία: το 1922, την επαύριον της Μικρασιατικής Καταστροφής, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους πρόσφυ-

19. Dewing προς Capps, 1 Ιουνίου 1919, στο Capps, Oakley, Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia*, σσ. 72-93.

20. Βλ. κυρίως Walker, *The Typhus Epidemic*, ιδιαίτερα σσ. 26-32 για την περιοχή των Σερρών. Oakley προς Capps, 28 Μαρτίου 1919, στο Capps, Oakley, Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia*, σσ. 66-70.

γες. Δεν ήταν, επίσης, η τελευταία ενασχόληση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών με την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Το 1937 έγινε από την Αμερικανική και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή η αποκατάσταση του αγάλματος του Λέοντος της Αμφιπόλεως, τα κομμάτια του οποίου είχαν βρεθεί από Έλληνες στρατιώτες στον Στρυμόνα κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους²¹. Το άγαλμα, τοποθετημένο στο ψηλό του βάθρο, συνεχίζει και σήμερα να «φρουρεί» την παλαιά γέφυρα του Στρυμόνα, στις εκβολές του. Σήμερα ακόμη, είναι το σύμβολο του Πανσερραϊκού.

Πέρα όμως από την ανθρωπιστική διάσταση, η παρέμβαση του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού μας επιτρέπει να διαγνώσουμε μια βασική θέση των ανθρώπων εκείνων: την ειλικρινή αγάπη και την κοινωνική υπευθυνότητα της μέριμνας για τον μέσο άνθρωπο. Πρόκειται, σε τελική ανάλυση, για το θεμελιώδες υπόβαθρο της δημοκρατικότητας. Το στοιχείο αυτό είναι έντονο σε όλες τις σχετικές αναφορές, ίσως όμως περισσότερο σε ένα όμορφο απόσπασμα του Ιουνίου του 1919:

Όσοι παρακολούθησαν τις διανομές στα χωριά όπως το Ροδολείβος ή την Προσωτσάνη δεν θα ξεχάσουν ποτέ την ευγνώμονα ευχαριστία που ένοιωθαν οι κάτοικοι όταν λάμβαναν την μικρή δόση τροφής ή ρουχισμού που ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός κατάφερε να τους δώσει. Σιωπηλά και σταθερά, η ανθρώπινη ροή περνούσε από το δωμάτιο διανομής, κάθε άτομο έβγαζε το πολύτιμο δελτίο του Ερυθρού Σταυρού από τις δίπλες του μαντηλιού που κουβαλούσε στην φορεσιά της -γιατί ήταν συνήθως γυναίκες- και μετά άνοιγε την πάνινη τσάντα στην οποία θα λάμβανε το αλεύρι ή τα φασόλια της ή όποια άλλη διανομή της ημέρας και μετά μάζευε τις τσάντες της και κρατούσε το πολύτιμο δελτίο της πηγαίνοντας προς την πόρτα, αλλά συνήθως σταματούσε αρκετά για ένα απλό «ευχαριστώ». Και η απλή ευχαριστία αυτών των γυναικών της υπαίθρου, με τον απλό τρόπο που την εξέφραζαν, έκαναν όλες τις δυσκολίες της εργασίας του Ερυθρού Σταυρού να αξίζουν τον κόπο²².

21. Lord, *A History of the American School of Classical Studies at Athens*, κεφάλαιο 4. Ειδικότερο εξαιρετο έργο σε πρόσφατη μετάφραση και έκδοση, Oscar Broneer, *Το μνημείο του Λέοντα στην Αμφίπολη*, μτφρ. Σόφη Ν. Παπαγεωργίου (Αθήνα: Αρμός, 2016) και Betsey A. Robinson, «Hydraulic Euergetism: American Archaeology and Waterworks in Early 20th Century Greece», *Hesperia*, 82 (2013), σσ. 101-130.

22. Dewing προς Capps, 1 Ιουνίου 1919, στο Capps, Oakley, Dewing, *Relief Work in Eastern Macedonia*, σ. 93.

EVANTHIS HATZIVASSILIOU

AMERICAN HUMANITARIAN AID
TO THE AREA OF SERRES, 1918-1919

Abstract

This article discusses the humanitarian aid provided by the American Red Cross, with the assistance of prominent scholars serving in the American School of Classical Studies at Athens, to Greek Eastern Macedonia and especially the prefecture of Serres, from late 1918 until mid-1919. The region had been under Bulgarian occupation since 1916. Serres suffered enormously: it was close to an active military front, and the Greek population of the region were treated as agents of the Allies. By the time of the arrival of allied troops in autumn 1918, the evidence of the American Red Cross pointed to a terrible situation, with many victims, numerous “hostages” (men who had been moved to other Bulgarian-controlled areas for forced labour), and mostly to a complete lack of food, seeds and animals of burden, which meant that a humanitarian disaster was imminent. The article discusses the crucial efforts of the American Red Cross in the city of Serres and in the southern part of the prefecture, mostly the Pangaion area. The American activists provided food and averted a humanitarian disaster; provided training to people in the area including, prominently, women; and mounted a desperate fight against the typhus epidemic which broke out in 1919.